

Kartų sąsajos Lietuvos atgimime

Nuo Lietuvos valstybingumo atkūrimo praėjo pakankamai laiko, kad išryškėtų vykusių visuomeninių ir politinių pertvarkymų turinys, tikslai ir rezultatai.

Minimas laikotarpis, pasižymintis ryškia visuomenės struktūros pertvarka, sąlygojo radikalius nukrypimus nuo susiklosčiusios visuomenės diferenciacijos ir integracijos ritmo. Darna socialinio būvio sutrikimai paskatino, viena vertus, nereguliuojamą visuomenės skaidymąsi socialiniu, politiniu, ekonominiu ir kt. lygmenimis, ir kita vertus – vis didėjančius įvairių kartų veiklos ir elgsenos orientacijų, normų ir vertybių skirtumus. Dėmesingas tokių skirtumų atpažinimas įtakoja bet kurio socialinio tyrimo rezultata: daugelio Lietuvos socio raidos procesų neįmanoma pagrįstai suprasti neatsižvelgiant į šios vyraujančios ir gaivališkai besiplėtojančios diferenciacijos poveikius ir įtakas. Pirmiausia tai pasakytina apie socialinių statusų ir vaidmenų kaitos visuomenės pertvarkymų metu dinamiką bei jų reikšmių socialinio proceso savaimingoje organizacijoje specifiką.

Šiuo atžvilgiu ypač problemiška iškyla skirtingų kartų sąveikos ir perimamumo klausimai. Galbūt didžiausias „dainuojančiosios revoliucijos“ paradoksas yra tas, kad ją inicijavo bei vadovavo, aktyviausiai plėtojo ir rėmė ne tiek jaunimas, kiek (ir dažniausiai) pagyvenę, t.y. jau praėję aktyviausią savo gyvenimo fazę, žmonės, kurių nuostatos ir požiūriai į socialinę ir istorinę tikrovę, atrodytų, jau susiklostė ir nusistovėjo. Įdomu, kad jaunimo dalyvavimas apsiribojo iš esmės pasyviu pritarimu ir susilaikančiu abejingumu vėlesniems politiniams sutrikimams ir lūžiams Lietuvoje.

Iš pradžių konstatuojame, jog tokia elgesio orientacija – nėra atsitiktinumas, nukrypimas ar socio raidos anomalija, bet simptomas, sąlygotas ankstiniu laikotarpiu mūsų visuomenėje susiklosčiusios skirtingų kartų socializacijos ypatybių.

Vyraujanti jaunimo sociologijos pakraipa, kuri vadovaujasi struktūrinio funkcionalizmo paradigma, aiškina jaunimo elgseną kaip funkciškai sąlygotą asmenybės gyvenimo tarpsnį, akcentuoja stabilias ir nuoseklias socialinių vaidmenų ir statusų socialinėje sistemoje sąveikas. Kertinis jaunimo socializacijos pamatas yra šeima bei formalūs socialiniai institutai (mokykla, visuomeninės organizacijos, laisvalaikio grupės ir pan.). Bet jau 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečio Vakarų visuomenės sukrėtimai (1968 m. „studentų revoliucija“, jaunimo subkultūrų augimas, narkomanija ir kt.) išryškino daugelio jų neveiksmingumą. Būtent ilgalaikis socialinio būvio nestabilumas ir konfliktiškumas sąlygojo naujų požiūrių į santykius tarp kartų ir paties jaunimo vietos socialinėje struktūroje formavimą.

Nagrinėjant čia formuluojamą problemą, būtų tikslinga atidžiai pažvelgti į K. Mannheimo kartų analizės specifiką. Svarbu pažymėti, jog Mannheimas įvairių kartų gyvenimo ciklą sieja su jų istorine-socialine erdve. O kadangi bet kuri karta yra apibrėžto istorinio tarpsnio dalis, tai skirtingų kartų patyrimas taip pat skiriasi. Tad jaunimas turi kitokį gyvenimo patyrimą negu kartos, subrendusios prieš 20 – 30 metų, t.y. kitu istoriniu laikotarpiu. K. Mannheimas pabrėžia istorinių įvykių poveikio skirtingoms kartoms netolygumą ir nevienareikšmiškumą, sąlygotą pačių kartų gyvenimo istorija [1].

Esminį vaidmenį kartų diferenciacijoje vaidina visuomenės stabilumo lygmuo. Kol socio raida vyksta nekonfliktiškai, vyresnės kartos vertybių, nuostatų ir stereotipų perėmimą jaunesnioji karta realizuoja pakankamai nuosekliai ir ritmingai, t.y. pasiekiamas ir stabiliai palaikomas atitinkamas tarpusavio identifikacijos lygis. Tačiau socialinių ir politinių pertvarkymų laikotarpiais tokia sąveika suyra, nes socialinio proceso dinamiškumas reikalauja ne įprasto ir sustabarėjusio, bet nestandartinio ir operatyvaus veiksmo ir elgsenos. Tada, anot Mannheimo, aktualizuojasi vadinamoji (pamatinė) patirtis, asmenybės įsisavinta ankstyvuojų brendimo laikotarpiu. Tai specifinė idėjinė vertybinė individo giluminių orientacijų „struktūra“, dažnai besireiškianti latentine forma ir netiesiogiai sąlygojanti pasirinkimą, poelgius bei atsakus į išorinės socialinės aplinkos postūmius.

Mūsų nuomone, būtent tokie kartų sąveikos mechanizmai lėmė skirtingas „tėvų“ ir „vaikų“ pozicijas ir dalyvavimo laipsnį atstatant Lietuvos valstybingumą. Galima sakyti, jog dvi kartos pokario

metais augo ir gyveno pakankamai svetimoje Lietuvos istoriniam mentalitetui, sociumui ir kultūrai ideologinėje-vertybinėje aplinkoje. Tačiau šiandieninė vyresnioji karta savo pamatinį socialinį patyrimą įgijo dar Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu arba karo ir pirmųjų pokario metų atmosferoje, t.y. kai tarybinė ideologija dar nebuvo persmelkusi visų socializacijos struktūrų. Todėl abstrakčių socializmo ir komunizmo vertybių ir idealų diegimas buvo daugiausia priimamas išoriškai, simuliuojant pritarimą grubių represijų akivaizdoje. Vadinasi, Nepriklausomybės laikų auklėjimo įtvirtintos nuostatos, idėjos ir vaizdiniai išliko nūdienos vyresnio amžiaus žmonių sąmonėje latentine idealizuotų įvaizdžių, fragmentiškų reminiscencijų forma.

Tokią galimybę leidžia išvelgti ir lietuvių tautinio charakterio savitumai, atrandami ne tik istoriniuose aprašymuose ir liudijimuose. Prieš kelerius metus atliktos sociologų apklausos rezultatai rodo, kad, skirtingai nuo Latvijos ir Estijos, Lietuvos gyventojai gan palankiai vertina buvusią tarybinio valstybinio valdymo sistemą. Tai aiškintina ne tik geresnėmis demografinėmis, ekonominėmis to laikotarpio aplinkybėmis, bet ir būdinga lietuviams inertiška mąstysena, emocingumu ir konservatyvumu [2, 119].

Visai kitą pobūdį turėjo šiandieninių 20 – 40-mečių pirminė socialinė patirtis. Išaugę iš pažiūros patvarioje, hierarchiškai organizuotoje ir instituciniu požiūriu nepaprastai griežtoje socialinėje sistemoje, jie negalėjo turėti jokių kitų vaizdinių ir vertybių, išskyrus perteikiamas oficialiais socializacijos institutais (mokykla, armija, visuomeninės organizacijos, aukštoji mokykla ir kt.). Tačiau, nors idėjinės-ideologinės komunizmo vertybės nepaliko bent kiek žymesnių pėdsakų politinėje jaunimo savimonėje, bet adaptacijos ir konformizmo nuostatos jau tapo šios kartos gyvenimo organizavimo, elgsenos ir tikrovės vertinimo pagrindinėmis gairėmis.

Anot A. Matulionio, “negalima nematyti prieštarų jaunimo tautinės sąmonės formavimosi tendencijų... Mūsų ir kitų sociologų atlikti tyrimai rodo, kad jaunimui vis labiau būdingas socialinis infantilizmas, socialinė apatija” [3, 58]. Pabrėždamas išryškėjusį jaunimo orientacijų sumaterialėjimą – daiktiškąjį fetišizmą, dvasinį kurtumą, konformizmą, perdėtą pramogų ir pasilinksminimų gyvenime sureikšminimą, autorius pažymi, kad “kartu gausėja vadinamųjų “visuomenininkų karjeristų” – tokių žmonių, kurie panaudoja visuomenės darbą ne kitų, bet savo pačių naudai, siekdami kopti karjeros laiptais, kad užsitikrintų materialinę gerovę” [3, 58].

Todėl stojimas į kompartiją, valdžios, karjeros siekimas ir t.t. tapo natūraliu jų pirminės socialinės patirties eksplikavimo būdu. Tuo aiškintinas ir jaunosios tarybinio laikotarpio kartos abejingumas disidentiniam judėjimui Lietuvoje, taip ir netapusiam žymesniu visuomeninės sąmonės pilietiškumo ir tautiškumo stimuliavimo veiksmu.

Kitas veiksnys, sąlygojęs tarybinės santvarkos metais brendusios kartos prisitaikymą ir konformizmą, buvo spartūs liaudies ūkio industrializavimo tempai. Ankstesnė, “tėvų”, patirtis negalėjo tapti įaugimo į naująją socialinę struktūrą orientyru, nes neturėjo analogų ankstesnio istorinio ir socialinio Lietuvos vystymosi ritmikoje: nauji statusai ir vaidmenys reikalavo visai kitų vertinimų ir elgsenos bei veikimo. Taigi 7 – 9-ojo dešimtmečių karta turėjo remtis ne tiek šeimoje puoselėjama prisiminimais, istorinėmis-mentalinėmis schemomis ir vertybėmis, kiek savo pačių išgyvenamu patyrimu.

Tuo pat metu pabrėžtina dar viena specifinė pokarinio jaunimo socializacijos ypatybė. Spartus pokarinis iš esmės dar patriarchalinio Lietuvos kaimo industrializavimas, urbanizacijos procesai – iš vienos pusės, ir išlikę tradiciniai-hierarchiniai santykiai šeimyniniame auklėjime – iš kitos, sąlygojo pakankamai stabilų pokario kartų tarpusavio identifikavimo lygį. Kryptinga ir intensyvi tarybinės auklėjimo sistemos įtaka socialinės struktūros stabilizacijai, planingas ir nuoseklus profesinis bei kvalifikacinis jaunosios kartos rengimas, valstybinis darbo ir buitės sąlygų reguliavimas ir pan. ne tik stimuliuo bendro socialinio vystymosi stabilumą, bet ir lėmė palyginus vėlyvą jaunimo savarankiško gyvenimo pradžią. Savo ruožtu tatau skatino ilgalaikę materialinę-ekonominę priklausomybę nuo tėvų netgi sukūrus savą šeimą.

Dar daugiau, toks ryšys pamažu virto kone pagrindiniu skirtingų kartų šeimose bendravimo motyvu. Analizuodami tėvų vaidmenį rengiant jaunimą šeimyniniam gyvenimui, sociologai konstatuoja, jog nepaisant skelbiamų orientacijų į savarankiškumą, dauguma jaunavedžių “natūraliai” pretenduoja į tėvų paramą. “Pažymėtina, kad tikrovė paprastai pranoksta jaunavedžių lūkesčius iš tėvų

gaunamos materialinės paramos atžvilgiu, o moralinės tėvų pagalbos sprendžiant jaunos šeimos nesutarimus didelė dalis sutuoktinių vengia” [4, 119].

Taigi, iš vieno pusės, valstybinė profesinio, kultūrinio, socialinio ir kt. išsirinkimo reglamentacija, ir iš kitos – ilgalaikė materialinė priklausomybė nuo tėvų paramos ne tik lėmė savotišką “infantilumo” tęstinumą, bet ir siaurino potencialų jaunimo subkultūrų atsiradimo, įvairovės ir socialinės savivokos akiratį. Todėl pastarasis įgijo savitą boheminį pobūdį (ypač meninės kultūros srityje), o kituose jaunimo socialiniuose ir profesiniuose sluoksniuose liko gaivališkas, netgi antisocialinis, arba pamėgdžiojantis (pvz., mechaniškas Vakarų jaunimo madų ir elgsenos išviršinis kopijavimas). Politiniu požiūriu didelė jaunimo dalis liko abejinga tiek oficialioms ir ideologinėms jaunimo integravimo ir organizavimo formoms, tiek Lietuvos kultūrinės bendruomenės latentiško pasipriešinimo formoms [5].

Šios tendencijos savitai atsiskleidė 1988 m. rudenį prasidėjus Lietuvos atgimimo įvykiams. Jei kuriant Sąjūdį jo organizuotuose mitinguose ir kitose viešose akcijose dar pastebimas aktyvus jaunimo dalyvavimas, tai tolesnis gilėjantis sambūrio politizavimas išryškino neproporcingai didelį vyresniosios kartos žmonių dominavimą. Rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą, *Sausio* įvykiai, politinių partijų atsiradimas ir pan. parodė, jog pagrindiniu ir svarbiausiu “dainuojančiosios revoliucijos” subjektu tapo ne aktyvaus gyvenimo ciklo karta, o žmonės, gimę prieškario metais arba iki 1950 m. Tolesnė Lietuvos politinių pertvarkymų eiga iš esmės patvirtino šią tendenciją (taip pat ir 1992 m., ir 1996 m. rinkimų į Seimą rezultatai). Tuo tarpu jaunimo aktyvumas vis labiau kryo į kultūrinės-mėninės raiškos, verslo, profesinės karjeros ir pan. sferas. Tačiau politikos sferoje jaunimo “niša” iš esmės lieka tuščia iki šiol.

Būtina matyti, kad tokia padėtis buvo sąlygota dar tarybinio laikotarpio socializacijos dvilypumo. Pvz., šeimoje puoselėjamos religinės ar tautiškos vertybės ir ateizmo bei internacionalizmo idėjų propagavimas mokykloje. “Šie prieštaravimai, pusę amžiaus kartojęsi iš kartos į kartą, sudarė sąlygas formuotis kultūrinio polimorfizmo reiškiniams, t.y. individas neperėmė vienos kurios nors grupės dvasinių idealų, o apsiribojo tarpiniais ar išsigalvotais variantais: neapibrėžtais ar nepagrįstais religiniais vaizdiniais; užsienietiško kaip savaiminės vertybės dominavimu įvairiose gyvenimo srityse; mėninės tikrovės pervertinimu, siekiant pritaikyti jai gyvenimo dėsnius; fragmentine istorine atmintimi; kalbiniu žargonu; Tėvynės ir tėviškės tapatinimu; tautiniu neapibrėžtumu. Dabartinis kai kurių jaunų žmonių kultūrinis-socialinis ir politinis abejingumas – susiformavusio kultūrinio polimorfizmo pasekmė” [6, 51].

Tokia situacija, būdinga ne tik Lietuvos, bet ir kitų pokomunistinių Europos šalių socialinei-politinei evoliucijai, atrodo nepaaiškinama, jei vadovaujamės klasikine socializacijos teorija, “fiksuojančia eilės kartų egzistavimo vienmomentiškumą – taigi jų bendrą, nekintantį, stabilų komponentą” [7, 142]. Tuo tarpu generacinė prieiga teigia kartų formavimosi savo pamatinės socialinės patirties pagrindu skirtingumą laike.

Staigūs ir greiti socialiniai-politiniai pokyčiai, prasidėję Lietuvoje nuo 1988 m., t.y. spartus perėjimas nuo suvereniteto TSRS sudėtyje prie nepriklausomos valstybės atkūrimo, aktualizavo vyresniosios kartos pamatinį socialinį patyrimą, egzistavusį iki tol užslėpta, latentine forma, negalėjusia natūraliai realizuotis tarybinio laikotarpiu. Kad ir ganėtinai abstraktūs ir idealizuoti, šie pradmeniniai vaizdiniai apie tarpukario Lietuvos valstybingumą šiuo išskirtiniu atveju tapo (nesant svaresnių alternatyvių idėjų ir prieigų) pagrindiniu aktualiū ideologiniu-politiniu orientyru siekiant nepriklausomybės. “Tėvai” realizavo tarpukario Lietuvos viziją, kuri tapo vyraujančia politine vertybe priešinantis irstančios Tarybų imperijos pastangoms išlaikyti savo vientisumą. Tuo aiškintini ir skuboti (Vakarų valstybių požiūriu) sprendimai, ir prieškarinės konstitucijos “penkiaminutis atnaujinimas”, ir tautiškosios ideologijos elementų Sąjūdžio politikoje atstatymas. Tuo tarpu “vaikų” (t.y. 20 – 40-mečių) pamatinė patirtis stimuliuo prisitaikymo ir konformiškumo refleksus, todėl jų indėlis į lemtingus šaliai politinius sprendimus iš esmės reikėsi vos juntamu palaikymu ir pasyviu sekimu “tėvų” socialinio veiksmo “farvateryje”.

Būdinga, kad netgi dramatiški 1991 m. Sausio įvykiai netapo jaunimo “išsijudinimo” stimulu, apie ką liudija sociologų operatyviai atliktos apklausos. “Visų tautybių apklaustiesiems buvo gana sunku nuspręsti, kas svarbiau: Lietuvos valstybingumas ar geros materialinės sąlygos... Tai rodo vertybinių orientacijų formavimosi proceso prieštaravimą net ir esant tokiai vienareikšmei situacijai kaip 1991-

ųjų sausį. O ką jau bekalbėti, – retoriškai klausama, – apie tolimesnę jaunimo požiūrio į nepriklausomybę raidą, kai šalies valstybingumas bus pripažintas *de jure* ir *de facto*? [8, 34].

Todėl ir vėlesnė Lietuvos politinė raida, mūsų nuomone, vertintina kaip “idealistų” ir “pragmatikų”, t.y. tos pačios kartos, bet skirtingų politinių orientacijų, žmonių tarpusavio susikalbėjimas: idealizuoti ir mitiniai (t.y. jau praradę savo stimuliuojantį efektą) vaizdiniai buvo papildyti realistiškesnėmis visuomeninėmis vertybėmis ir poreikiais.

Suprantama, negalima absoliutinti šių giluminių skirtingų kartų motyvų ir jų reikšmės bei įtakos aktualiai politinei istorijai. Politinių perversmų epochose žmonės vadovaujasi aktualiais (jų požiūriu) visuomeniniais poreikiais ir kelia tikslus, orientuotus į ateitį. Analizuodami šių procesų savitumą, panašumus ir skirtumus privalome atsižvelgti į motyvus, su kuriais dalyviai susieja savo veiksmus, ir iširti praeities patyrimo įtakas dabarties realybei. Apibendrinami skirtingų kartų sąveikos ir perimamumo ypatybes istorinių lūžių epochose, generacinės prieigos sociologai pabrėžia universalų principą: vertybių formavimas ir jų realizavimas praktikoje istoriškai yra skirtingų kartų uždaviniai. Kitaip tariant, vertybių – egzistuojančių schemų ir idealių nuostatų pavidalu – įkomponavimas į vientisą kultūrinį ir socialinį gyvenimą numato kartų pasikeitimą.

Taigi nūdienos Lietuvos politines gilumines aspiracijas realizavusią kartą galime įvardinti kaip savitą tarpgeneracinį fenomeną. Mūsų istorijos atveju tai buvo, matyt, ne kas kita, kaip bandymas įkūnyti vyresniosios kartos neišsipildžiusius jaunystės lūkesčius atsivėrus unikaliai istorinei galimybei. Būtent išskirtinio aplinkybių sutapimo dėka vyresnioji karta suvaidino Istorijoje vaidmenį, kurį pastaroji paprastai skiria jaunesnėms kartoms. Žinoma, tokio reikšmingo veiksmo aktyvumas dažniausiai senka visuomenei pereinant lemtingąją “susidvejinimo kliūtį” ir ryškėjant naujo socialinio stabilumo kontūrams.

Tuo aštriau šiandien iškyla dabartinio Lietuvos jaunimo tapatumo, primityvumo gniaužtų ir pamėgdžiojančio prisitaikymo įveikos problema. Ar spės nūdienos jaunimas, slegiamas materialinių nepriteklių, sparčiai kintančių socialinių vaidmenų akivaizdoje užimti skirtą jam sociumo struktūroje nišą? Kokias vertybes ir idealus subrandins šiuolaikinė, įžengianti į savarankišką gyvenimą suverenioje Lietuvos valstybėje ir visuomenėje karta, kokias savirealizavimo perspektyvas atvers kartai, augančiai nūdienos dinamiškos ir dramatiškai prieštaringos socializacijos sąlygomis?

Pirmiausia tatai, matyt, priklauso nuo paties jaunimo asmenybiškumo ir socialinės aplinkos brandumo sąveikos, gimdančios kiekvieną kartą unikalią socialinę ir istorinę situaciją.

Literatūra

1. Mannheim K. *Essays on Sociology of Knowledge*, London: Routledge and Legan Paul, 1964.
2. Gaidys V. Kaip lietuviai, latviai ir estai suvokia praeitį, dabartį ir ateitį. Kn.: *Permainų metas: tapatumo ieškojimai. Sociologiniai tyrimai*, Vilnius, 1995.
3. Matulionis A. Jaunimo tautinės savimonės formavimasis. Kn.: *Tautinis mentalitetas*, Vilnius, 1989.
4. Žvinklienė L. Tėvų vaidmuo rengiant jaunimą šeimyniniam gyvenimui. Kn.: *Kai tau aštuoniolika*, Vilnius, 1989.
5. Žr.: Venclova T. *Vilties formos*, Vilnius, 1992.
6. Krakauskienė E. Moksleivių kultūros savitumai. Kn.: *Kelias. Sociologiniai tyrimai. 2 dalis*, Vilnius, 1994.
7. Ušakin S.A. Molodež kak subjekt dejatelnosti. – POLIS, 1993 / 2.
8. Maniukaitė G. Vilniaus abiturientų vertybinės nuostatos ir jų požiūris į Lietuvos nepriklausomybę. Kn.: *Kelias. Sociologijos tyrimai. 2 dalis*, Vilnius, 1994.